

SİVİL TOPLUM VE FEMİNİST SANAT: CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİNE KARŞI TOPLUMSAL BİLİNCİN İNŞASI*

CIVIL SOCIETY AND FEMINIST ART: CONSTRUCTING SOCIAL
AWARENESS AGAINST GENDER INEQUALITY

BURCU KAYA KARADUMAN

burcukaraduman76@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3662-7078

Öz: Şiddet, fiziksel, sözel ve psikolojik taciz gibi çeşitli davranışları içerir ve bilinçli olarak birine rahatsızlık verme veya fiziksel zarar verme amacını taşır. Kadına yönelik şiddet ise yaygın bir toplumsal sorun olarak öne çıkar ve aile içi şiddet, bu tür şiddetin en yaygın şeklidir. Ülkemizdeki araştırmalar, kadına yönelik şiddetin yaygınlığını ve şiddete maruz kalan kadının nasıl yardım alması gerektiği konusundaki bilgi eksikliğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, cinsiyet eşitsizliği konusunu ele alarak bu alandaki farkındalığı artırmayı ve yapılan çalışmalarını özetlemeyi amaçlamaktadır. Feminist sanatçıların eserleri de bu bağlamda incelenmiş ve şiddet olgusu içerik analizi ile analiz edilmiştir. Bu analizler, cinsiyet eşitsizliğine neden olan faktörleri, bu faktörlerin sonuçlarını ve cinsiyet eşitliğini sağlamak için yapılan çalışmalarını özetlemek üzere tematik kategorilere ayrılmıştır. Sonuç olarak, çalışma, cinsiyet eşitsizliği ve şiddet konularında farkındalık yaratmayı amaçlayan bir kaynak olup, feminist sanatçıların eserlerini inceleyerek toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki önemli perspektifleri sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Cinsiyet Eşitsizliği, Kadın Hakları, Sivil Toplum, Toplumsal Cinsiyet Roller, İnsan Hakları.

* Bu makale, Araştırma ve Yayın Etiği ilkelerine uygun olarak hazırlanmıştır.

Abstract: *Violence encompasses various behaviors such as physical, verbal, and psychological harassment, with the deliberate intention to cause discomfort or physical harm to someone. Violence against women stands out as a widespread societal issue, with domestic violence being its the most prevalent form. Research in our country shows that a lack of information regarding the prevalence of violence against women and how women experiencing violence should seek help. This study aims to address gender inequality, raise awareness in this field, and summarize the research that has been conducted. The artworks of feminist artists were also examined in this context through content analysis, focusing on the phenomenon of violence. The analyses have been categorized thematically to outline the factors contributing to gender inequality, their consequences, and the efforts made to achieve gender equality. In conclusion, this study serves as a resource for raising awareness of gender inequality and violence, and provide significant perspectives on gender equality through the examination of feminist artists' work.*

Keywords: *Gender Inequality, Women's Rights, Civil Society, Gender Roles, Human Rights.*

Giriş

Cinsiyet, bir bireyin biyolojik, fizyolojik ve genetik özelliklerini ifade eder. Temelde cinsiyet, kadınlar ile erkekler arasındaki biyolojik farkları anlatır. İngilizcede “sex” terimiyle ifade edilir (Notz, 2018, s. 21). Ancak toplumsal cinsiyet kavramı, cinsiyeti biyolojik değil, toplumsal bir olgu olarak tanımlamıştır. Bu kavramın gelişimi, özellikle 1960’lı ve 1970’li yıllara kadar cinsiyetin genellikle salt cinsellik bağlamında ele alındığı bir olgu olarak görülmesinden farklı bir perspektif sunmuştur (Antmen, 2016, s. 87). Aynı zamanda bireyin biyolojik cinsiyetiyle ilişkilendirilen psikolojik özellikleri de içerir. İngilizcede “gender” terimiyle ifade edilir (Dökmen, 2010, s. 20). Cinsiyet rolleri arasındaki farklılıklar, cinsiyetlere özgü davranışlar, tutumlar ve ruhsal özelliklerle ilişkilendirilmiştir. Bu farklılıklar, cinsiyet stereotiplerinin ve cinsiyetle ilgili inançların gelişmesine katkı sağladığı düşünülebilir. Ancak, kadınlar ve erkekler arasında bilişsel tarz, yaratıcılık, bağımsızlık, etki gücü, genel benlik saygısı, duygusallık, empati, sosyal yetenekler ve konuşkanlık gibi özelliklerde tutarlı bir kanıt bulunmamaktadır (Marini, 1990, s. 97). Toplumsal cinsiyet rolü, bir bireyin toplum tarafından beklenen ve kabul edilen kadınlık veya erkeklik davranışlarını ifade eder. Bu roller, toplumun ve kültürün belirlediği normlara dayalıdır. Örneğin, kadınlara annelik, duygusallık ve bakım rolü biçilirken, erkeklere güçlülük, bağımsızlık ve liderlik rolü biçilebilir. Dolayısıyla, Türk Dil Kurumu’nun “rol” kavramını “gerçek olmayan davranış, gösteriş” olarak tanımlaması, toplumsal cinsiyet rollerinin toplum tarafından dayatılan ve bazen gerçek kişisel tercihlerle uyuşmayan davranış kalıpları olduğunu ifade eder (TDK, 2006). Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet rolleri konusundaki farkındalık ve değişim, cinsiyet eşitliği tartışmalarının önemli bir parçasıdır (Risman, 2004). Özetlemek gerekirse; cinsiyet ve toplumsal cinsiyet terimleri, biyolojik ve toplumsal farklılıkları açıklamak için kullanılır. Cinsiyet, biyolojik cinsiyet farklılıklarını ifade ederken, toplumsal cinsiyet, kadın ve erkekler arasındaki toplumsal olarak inşa edilen farkları anlatır. Bu bağlamda Feminizm, belirli bir dönem veya bölgeyle sınırlı olmaksızın tüm toplumlarda büyük etkiye sahip olan bir olgudur (Rocheftort, 2020, s. 7). “Feminizm” kelimesi, Latince “femina” (kadın) kökünden gelmektedir (Sevim, 2005, s. 7). Şahin’e göre, “feminizm” köken olarak Fransızca bir kelime olup, 19. yüzyıl Amerika’sında “kadın hareketi” olarak adlandırılan bir olguyu ifade etmektedir. Türkiye’de ise “kadınizm” ve “kadınist” terimleri, kelime anlamıyla “feminizm” kelimesinin karşılığı olarak kullanılsa da (Şahin, 2013, s. 11), genellikle “feminizm” terimi kullanılmaktadır. Erkek egemenliği üzerine eleştirilerde bulunmak ve çeşitli öneriler sunmak amacıyla, 1850’lerde Fransa’da kullanılmaya başlanan “feminizm” kelimesi, tarihsel olarak kadın haklarına dayanmaktadır. Örneğin, 1405 yılında Christine de Pisan’ın ünlü eseri “Kadınlar Şehri”nde, kadın erkek arasında doğuştan gelen eşitlik ve bilgiye erişim hakkı savunulmuştur (Rocheftort, 2020, s. 11). Eşitlikçi bir gelişim süreci, Orta çağdan günümüze kadar izlenebilir. Olympe de Gouges’in etkisiyle 1792’de İngiliz bir kadın olan Mary Wollstonecraft, “Kadın Haklarını Koruma” adlı kitabını Londra’da yayımlayarak feminizm adına yazılan ilk ciddi belgeleri ortaya koymuştur.

Mary Wollstonecraft, liberalizmin etkisiyle ilk sistematik feminist eleştirilere yer vermiştir (Korkmaz, 2006, s. 9). 18. yüzyılda gerçekleşen Amerikan ve Fransız devrimlerinden sonra, siyasal eşitlik, vatandaşlık, insan hakları ve temel özgürlüklerin sorgulandığı dönemde ortaya çıkan feminizm, her bireyin doğuştan gelen haklarının tanınması için örgütlenmiştir. Bu haklar eğitim, çalışma, özel hayat gibi her alanda eşitlik taleplerini içermektedir. Sanayi Devrimi sonrasındaki dönüşümler, kadını özel alana hapsederek işyeri ile ev arasında sıkıştırmıştır (Donovan, 2019, s. 25). Sevim'e göre Feminizm, kadınların cinsiyete dayalı zorluklarını analiz eden ve bu zorlukları sınıf, ırk, ulus gibi faktörlerle birlikte ele alan bir bilim ve hareket alanı olarak tanımlanmaktadır (Sevim, 2005). Berktaş'a göre de Feminizm, kadınların cinsiyet temelli eşitsizliklere eleştirel bir bakış açısı getiren ve toplumsal yapı içerisinde eşit haklara sahip olma mücadelesi veren bir harekettir. Bu hareket, toplumsal düşünceyi ve yapıları içeren geniş bir ölçekte reformlar ve talepler geliştirerek bu baskıları ve haksızlıkları telafi etmeyi amaçlar. (Berktaş, 2014, s. 3). Bir başka ifadeyle Feminizm, kadınların toplumsal, politik, ekonomik ve kültürel alanlarda erkeklerle eşit haklara, fırsatlara ve statülere sahip olma hakkını savunan bir ideoloji ve harekettir (Heywood, 2010). "Kadınların toplumdaki konumlarını kendilerinin belirlemesi ve kişiliklerini istedikleri gibi geliştirebilmeleri" (Bock, 2004, s. 98), anlamı taşıyan feminizmin, tarih boyunca kadınların eşitlik ve hak arama mücadelesine yön verdiği ve genel olarak insan haklarına dayalı bir sosyal adaleti özetlediği görülmektedir.

Bu bilgiler ışığında 'sivil toplum' kavramı ise, Antik Yunan'dan günümüze uzanan bir düşünsel kökene sahiptir ve günümüze değin önemli değişikliklere uğramıştır (Yıldırım, 2003, s. 227). Sivil toplumun tarihsel gelişimini ve günümüzdeki içeriğini kazanması için uzun bir süreçten geçmiş ve Aristo, Locke, Paine, Ferguson, Tocqueville, Bodin, Hobbes, Hegel, Marx ve Gramsci gibi birçok düşünürün katkısıyla şekillenmiştir. Antik Yunan toplumunda, bireylerin kamusal işlere katılması, toplumun refahı için önemli bir değerdir. Aristoteles, bu dönemde toplumun bir araya gelmesiyle oluşan bir şehir devleti (polis) kavramını incelemiştir ve sivil toplumun erken bir örneğini tasvir ettiği bilinmektedir (Yıldız, 2004, s. 85-86). Ancak, bu erken dönemde sivil toplumun modern anlamıyla henüz tam olarak örtüşmediğini belirtmek önemlidir. Aristoteles'e göre, sivil toplum, bireysel çıkarlardan bağımsız olarak belirlenen ve kamusal iyiliği teşvik etmeyi amaçlayan kurallara dayalı olarak yönetilen bir toplumdur (Karadağ, 2003, s. 48; Özer, 2008, s. 87). John Locke'a göre ise siyasal otorite, bireysel özgürlüklerin kamusal alandaki güvencesidir. Başka bir deyişle, bireylerin kaybolup gidecekleri bir siyasal otorite değil, kendi yaşam, özgürlük ve mal varlıklarını koruyacak bir siyasal yapı şeklinde tanımlamak mümkündür (Çaha, 2007, s. 36). Locke, sivil toplum kavramını o dönemde siyasal toplumla eşanlamlı olarak kullanmıştır. Ancak bu dönemde sivil toplumun (devletin) mutlakiyetçi anlayıştan sıyrılarak devletin sınırlanmasıyla ilişkilendirildiği bir dönemdir (Doğan, 2002, s. 69; Çaha, 2009). Ferguson'a göre de, despotizme dönüşen politik toplum (devlet), bireyleri etkisizleştirir ve vatandaşları

kendi haklarından yoksun bırakır; bunu gerçekleştirmek için geniş bir bürokratik yapıdan faydalanır. Korku, güç ve militarizm gibi araçları kullanarak kamusal alandaki her türlü tartışmayı engeller ve böylece bireysel kamusalılığın yerine tek bir kamusal otoriteyi getirir (Yıldırım, 2005, s. 63). Sivil toplumun ilk modern teorisini olarak kabul edilen Alexis de Tocqueville (Müler, 2006, s. 319-320), modern siyasi yapıların en üstünde yoğunlaşan çoğunluğun gücünün, merkezi iktidar tarafından kötüye kullanılma olasılığına karşı oluşturulan sivil toplumun önemini vurgulamıştır (Erdoğan, 2005, s. 681; Yıldırım, 2005, s. 64). Sivil toplumun ilk modern teorisini olarak kabul edilen Alexis de Tocqueville (Müler, 2006 s. 319-320), modern siyasi yapıların en üstünde yoğunlaşan çoğunluğun gücünün, merkezi iktidar tarafından kötüye kullanılma olasılığına karşı oluşturulan sivil toplumun önemini vurgulamıştır (Erdoğan, 2005, s. 681; Yıldırım, 2005, s. 64). Bir sivil toplumun üyesi olmak, aynı zamanda bir yurttaş, yani devletin bir üyesi olmak anlamına gelir (Keane, 1994, s. 47-48). Sivil toplum kavramı bugünkü tanımlamasıyla; devlet dışındaki, gönüllülük esasına dayalı bireylerin farklı amaçlar doğrultusunda bir araya geldiği bir yapıdır. Sivil toplum kuruluşları (STK'lar), insan hakları, çevre koruma, yoksullukla mücadele gibi konularda faaliyet göstererek demokratik katılımı desteklemektedir. Kadın hakları örgütleri ve feminizm hareketleri gibi kadın odaklı STK'lar da toplumsal değişimi ve kadınların haklarını savunmaktadırlar. Kadınlar ve sivil toplum arasındaki etkileşim ise oldukça önemlidir. Kadınlar, sivil toplumun içinde aktif rol alarak toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın hakları gibi konularda farkındalık yaratmaktadırlar. Sivil toplum da kadınlara destek olmanın yanı sıra, kadınların seslerini duyurabilmeleri için bir platform sağlar. Bu etkileşim, daha adil ve eşitlikçi bir toplumun oluşturulması yolunda önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Şiddet, toplumsal bir sorun olup, kadınlar da dâhil olmak üzere tüm toplumu etkileyen bir meseledir. Ne yazık ki, kadına yönelik şiddet oldukça yaygın bir sorundur ve bu konuyla ilgili araştırmalar ve çalışmalar çok geç başlamıştır. Batı ülkelerinde, bu tür sorunlarla ilgili araştırmalar 1970'lerin başında başlamışken, Türkiye'de benzer çalışmalar ancak 1980'lerin sonlarında başlamıştır. Özellikle 1990'ların başından itibaren kadın hareketleri çerçevesinde bir dizi dernek ve vakıf kurularak, kadınların toplumsal sorunlarına odaklanmayı amaçlamışlardır. Bu kuruluşların temel amacı, eşitsizlik, aile içi şiddet, kadına yönelik şiddet gibi sorunların çözümüne katkıda bulunmak ve kadınların toplumsal sorunlarına odaklanmaktır. Kadına yönelik şiddetle mücadele açısından, Türk Ceza Kanunu'ndaki mevcut düzenlemeler önemli bir rol oynamakla birlikte, 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun gibi özel bir düzenleme, şiddet mağduru veya mağduru olma riski taşıyan kadınlara yönelik bir dizi olumlu gelişmeyi içermektedir. "Ailenin Korunmasına Dair Kanunun Uygulanması Hakkında Yönetmeliği" ve "Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'un 2. maddesinin (d) bendine göre tanımlanan şiddet türleri oldukça kapsamlıdır; bu tür şiddet, cinsel, psikolojik, ekonomik ve fiziksel şiddeti içermektedir (RG, 2012). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından sunulan

şiddet tanımı da oldukça detaylıdır (Gökalp, 2014, s. 5). DSÖ, şiddeti fiziksel güç veya iktidarın kasıtlı olarak kullanılması sonucu kişilere veya gruplara zarar verme, psikolojik zarara yol açma, gelişim bozukluğu veya yoksunluk oluşturma veya bu tehlikelerin ortaya çıkmasına neden olma olarak tanımlamaktadır (World Health Organization, 2002). Bu tanımlamalar, şiddetin yalnızca fiziksel saldırılarla sınırlı olmadığını ve birçok farklı biçimde karşımıza çıkabileceğini vurgulamaktadır. Bu nedenle, bu kuruluşlar, kadınların karşılaştığı bu farklı şiddet türleri ve eşitsizlik sorunlarına dikkat çekmek, bu sorunların önlenmesi ve mağdurların korunması için çaba sarf etmek amacıyla çalışmaktadır. Tam da bu noktada sivil toplum kuruluşları kadınlara sosyal ve ekonomik açıdan destek olmayı da amaçlamaktadırlar. Sivil toplum kuruluşlarının çalışma alanları kadın hakları, çevre koruma, insan hakları, ekonomik kalkınma, siyasi haklar ve sağlık konularını içermektedir. Bu çerçevede Kalkınmada Kadın Hakları Derneği (AWID), Ana Kadınlar Grubu (WMG), Uluslararası Mezun Kadınlar (GIW), Birleşmiş Milletler Kız Çocuklarının Eğitimi Girişimi (UNGEI), Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği (KA. DER), Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDV), Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi (KEİG), Kadın Dayanışma Vakfı, Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı ve Kadının İnsan Hakları için Yeni Çözümler Derneği gibi önemli kuruluşlar yıllar içinde, kadınların haklarını savunmak ve toplumsal değişimde etkili olmak için önemli roller üstlenmişlerdir. Bu açıdan feminist sanatçılar da herhangi bir STK üyesi olsun olmasın aynı temel duygularla ve de sanatlarını kullanarak toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadın hakları ve cinsiyet temelli sorunlarla mücadelede eserlerini etkili birer araç olarak kullanmaktadırlar. Sanatlarıyla feminist sanatçılar, beden, kimlik, aile içi ilişkiler ve cinsellik gibi konuları ele alarak kadınların deneyimlerini yansıtır. STK'lar ve feminist sanatçılar, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadın hakları konularında farklı amaçlar doğrultusunda çalışsalar da her iki yapı da toplumsal farkındalığı artırmaya yönelik çaba sarf etmektedirler.

Toplumsal Meselelerle İlişkilendirilen Sanat Pratiklerine Örnekler

1960'lardan sonra sanatta ve sanat eleştirisinde ortaya çıkan "İlk Kuşak" feminist sanatçılar, ürünlerin niteliği konusuna odaklanmışlardır. Feminist sanatın önde gelen isimlerinden Judy Chicago, Batı'da ilk sanat programını düzenlemiş ve kısa süre sonra Miriam Schapiro ile birlikte çalışmaya başlamıştır. Feminist sanat hareketi, hızla Amerika'nın dışına yayılarak gelişmiş ve Schapiro, şunları dile getirmiştir: "Kadınlar arasındaki kıymetli kız kardeşliği keşfettik ve bu benzersiz ve değerli bir keşifti. Bize daha önce yoksun kaldığımız manevi desteği sağladı. Bilinç yükseltme gruplarından ve siyasi mitinglerden beslenen enerji dolu bir sanat grubu olarak yola çıktık. Kadın kurtuluşu hareketinin birinci dalgası üyelerinin raporları, her kadının entelektüel ve duygusal bağımsızlığı elde etmek için tüm gücünü ortaya koymasına gerektiğini vurguluyordu" (Antmen, 2008, s. 18-27). İlk kuşak kadın sanatçılar, kadınların sergilerde temsil edilmediği gerçeğinin farkındalığını oluşturmuştur. Önceden önemsiz olarak görülen sanat etkinliklerinin ciddiye alındığı bir süreç başlamış

ve kadın sanatçılar, estetiğin araştırılması fikrini kabul etmişlerdir. Cinsiyet olgusuna farklı bir perspektiften bakan kadın sanatçılar, toplumsal bağlamda ve sanatsal düzlemde içinde buldukları çevreyi değerlendirmek ve yapıtlarını tarihsel bir bağlama yerleştirebilmek konusunda önemli bir rol oynamışlardır (Antmen, 2010, s. 87).

Dünya, herhangi bir ölçekte incelendiğinde, yaşam biçimleri, koşulları, kaynak olanakları, çevresel ilişkiler, kültürel ve siyasal nitelikler konusunda bölgesel farklılıklar yaratan bazı etkiler ve süreçlere dair referanslar görmek mümkündür. Kavramlar ve sanat eserleri arasında bir bütünlük kurulurken, toplumun belleğine dayalı çağrışımlar ve referanslar kullanılır. Gerçekten de sanat eserleri, hem kavramsal hem de biçimsel bir içeriğe sahiptir: “Her sanat eseri, bir tür sanatsal alanla ilişkilendirilebilecek bir şeyle çevrilir ve bu alan, sanat izleyicilerini, üreticilerini, eleştirel sanatsal geleneği, edebi yaklaşımları, güncel felsefi düşünceleri, politik ve sosyal yapıları ve daha birçok şeyi içerir” (Hermenen, 1975). Sanat eserleri, geçmiş günümüze bağlayan, zihinsel kodları harekete geçiren ve geçiciliği vurgulayarak zamanın akışını ön plana çıkararak özelliklere sahiptir.

Sanatın toplumsal meselelere katkı sağlama potansiyeli büyüktür ve bu konuda birçok farklı yaklaşım vardır. Sanatçılar, toplumun farklı katmanlarına seslenmek ve değişim yaratmak, toplumsal meselelere ilgi duyan insanlar da sanatı kullanarak bu meselelere dikkat çekmektedirler. Toplumsal konunun sanat üzerindeki etkisine örnek olarak Amerikalı sanatçı Ana Mendieta, bedeninin şiddete maruz kalma deneyimini işlediği çalışmalarını tanınmıştır. Performanslarında, vahşetin ve travmanın izlerini vücuduyla temsil etmiş ve kadına yönelik şiddetin toplumsal bir sorun olduğunu vurgulamıştır. Aynı şekilde, Amerikalı sanatçı Nancy Spero, savaş, tecavüz ve ayrımcılık gibi şiddet biçimlerine odaklanarak, kadınların maruz kaldığı acıları ve direnişi görsel olarak ifade etmiştir. Carolee Schneemann, beden, cinsellik ve şiddetin feminist bir perspektiften ele alındığı performans sanatıyla tanınan Amerikalı sanatçı. Suzanne Lacy, toplumsal cinsiyet ve şiddet konularını işleyen, performans ve toplumsal etkileşim odaklı çalışmalarını bilinen Amerikalı sanatçı. Cindy Sherman, stereotipleri ve cinsiyet rollerini sorgulayan fotoğrafçı ve performans sanatçısıdır.

Yoko Ono ise, Japon kökenli Amerikalı bir sanatçı, müzisyen ve aktivist olarak tanınır. Sanat kariyeri boyunca geniş bir konu yelpazesini ele alan Ono, şiddet konusuna da odaklanmış ve eserlerinde bu konuyu işlemiştir. (Görsel 1) Ono'nun en ünlü şiddetle ilgili çalışmalarından biri “Cut Piece” adlı performanstır. Bu performansta, Ono seyircilere bir makas sunar ve sessizce oturur. Seyircilerden birer parça kumaş kesmelerini ister. Bu eylem, fiziksel şiddetin sembolik bir temsilidir ve bireysel şiddetin insanlar üzerindeki etkilerini ve toplumsal şiddetin yaygınlığını vurgular. Yoko Ono, sanat ve aktivizm aracılığıyla şiddeti ele alırken, toplumda farkındalık yaratmayı ve insanları şiddete karşı harekete geçirmeyi amaçlamıştır. Eserleri, şiddetin sona erdirilmesi ve insanların daha insancıl ilişkiler kurması için bir ilham kaynağı olmuştur (Ezberbozan, 2021).

Görsel 1. Yoko Ono, 1964, Kesilmiş Parça / Cut Piece.
Mardi. (Erişim: 19.05.2023). <https://bit.ly/3SvFn0t>

(Görsel 2) 'Cut Piece', Yoko Ono'nun ilk kez 1964 yılında Japonya'nın Kyoto kentinde gerçekleştirdiği bir performanstır. Performansta, Yoko sakince sahnede otururken bacaklarını alttan katlayarak seyircilerden birinin giysi parçalarını kesmesine izin veriyordu. Bu duruş, resmi veya saygın ortamlarda sergilenen kibar Japon oturma pozisyonunu taklit etmeyi amaçlıyordu. Seyircilerden sahneye çıkıp bir makas olarak Yoko'nun kostümünden herhangi bir parçayı kesmeleri ve kesilen parçaları yanlarında götürmeleri isteniyordu. Yoko, sözlü talimatlarının ardından sessiz kalarak performansın sonuna kadar devam etti ve sonunda etrafını paçavralarla çevrili iç çamaşırıyla sahnede kaldı. Bu performans, feminist performans geleneğinde şiddetin rolünü ve işlevini gündeme getirmesi açısından önemli bir yere sahiptir (Antmen, 2021, s. 177). Ayrıca, görsel açıdan Hiroşima ve Nagazaki mağdurlarına benzetilen "Onarılmış Kupalar" ve "Kırılmamış Kupa" gibi eserlerinde de parçalara ayrılmış çalışmalar üzerinde çalışması, trajik öykünün görsel ifadesini sunması açısından düşünülebilir. Yoko Ono, çocukken yaşadıklarını "The Feminization Of Society" adlı yazısında şu şekilde anlatmaktadır: "...Şimdi ihtiyacımız olan şey, hamile bir kadının sabrı ve doğal bilgeliği, doğal kaynaklarımızın veya onlardan geriye kalanın farkında olması ve kabulüdür.

Kendimizi kandırmayalım ve kendimizi eski ve olgunlaşmış bir medeniyet olarak düşünmeyelim. Hiçbir şekilde olgun değiliz. Ama sorun değil. Bu güzel. Yavaşlayalım ve yeni doğmuş bir bebek kadar organik ve sağlıklı bir şekilde büyümeye çalışalım. Kadın devriminin amacı bir bütün olmak zorundadır. Bu onu sonunda tüm dünya için bir devrim haline getirecektir. Kabilenin anneleri olarak, erkek şovenistlerin suçluluğunu paylaşıyoruz ve yüzümüz de onların aynası. Baştan başlamak için asla çok geç olmadığından, şimdi başlamak iyidir” (Ono, 1972).

Görsel 2. Yoko Ono, 1964, Onarılmış Kupalar / Repaired Mugs. www.amazon.com.tr. (Erişim: 02.05.2023). <https://bit.ly/3QMqV2R>

Tanınmış barış aktivisti Yoko Ono, uzun süredir savaşın kötülüklerine karşı kampanyalar yürütmektedir. Yoko Ono, insanları büyük tarihi trajedileri hatırlatmak ve barışın korunmasını teşvik etmek amacıyla kırık ve çatlak çömlekleri onarma fikrini ortaya atmıştır. Bu bağlamda, Yoko Ono, altın boya ve yapıştırıcı kullanarak 6 kırık kahve fincanını onarmış ve her fincanın altındaki tabaklara dünyayı etkisi altına alan altı felaket olayının tarihlerini ve yerlerini yazmıştır. Bu felaket olayları şunlardır: John Lennon’un eşi Yoko Ono’nun tanık olduğu ve doğrudan etkilendiği John Lennon’un 1980 yılında Mark Chapman tarafından öldürülmesi; Hiroşima’ya atılan atom bombası (1945), Vietnam’da My Lai katliamı (1968), Dresden’in Amerikalılar ve İngilizler tarafından bombalanması (İkinci Dünya Savaşı’nın son ayları), İspanya iç savaşı sırasında Guernica’nın bombalanması ve Nanking Katliamı olarak da bilinen Nanking Katliamı. Sonuç olarak, Yoko Ono, sanat ve aktivizm aracılığıyla tartışılan ve feminist düşüncenin önde gelen konularına değinen birçok çalışmaya imza atmıştır. Yaşamı boyunca, kadınları büyük ölçüde etkileyen evrensel temaları bir araya getirerek toplumu bilinçlendirmeye ve dönüştürmeye devam etmiştir.

Görsel 3. Miriam Schapiro, 1971, Bağlantı / Connection.
sanathayatsanat.com. (Erişim: 10.05.2023). <https://bit.ly/3FOCzE5>

Toplumsal meselelere dikkat çeken bir diğer sanatçı Miriam (Mimi) Schapiro, Kanada doğumlu Amerikalı bir sanatçıdır ve Rus asıllı Yahudi bir ailenin tek çocuğudur. 1960'lı yıllarda feminist sanat hareketinin etkin bir üyesi olarak, Judi Chicago ile birlikte California Sanat Enstitüsü'nde ilk Feminist Sanat eğitim programını başlatmıştır. Schapiro, dikiş, örgü gibi kadınlara atfedilen teknikleri ve kumaş parçalarını kullanarak famaj adını verdiği feminist kolajlarla tanınmıştır Aynı düşünceye sahip diğer sanatçılarla birlikte dekoratif motiflerin kullanıldığı desen ve dekorasyon hareketinin oluşumunda rol almıştır. Schapiro, bu eserlere "femmage" adını vermiştir (Görsel 3). Feminist sanatçılar, dekoratif unsurları içeren "femmage"lar aracılığıyla sanat-zanaat ayrımı üzerinden "yüksek sanat" anlayışını eleştirmiş ve kadın deneyimlerini kolektif üretim süreciyle sanat ortamına taşımışlardır. Feminist sanatçılar, sanat yapma tarzında daha önce var olmayan tamamen yeni bir kategori yaratmışlardır (Pollock, 2010, s. 202). Miriam Schapiro, feminist sanatın ilk evresini kadın dayanışması ve birlik duygusuyla ilişkilendirerek anlatır. Kendisi ve diğer feminist sanatçılar, kadınlar arasında önceden deneyimlenmemiş bir manevi destek ve bağ kurmanın önemini vurgularlar. Bilinç yükseltme gruplarından ve siyasi mitinglerden ilham alarak enerjik bir sanat topluluğu haline gelirler. Kadın kurtuluşu hareketinin birinci dalga üyelerinin raporlarında da ifade edildiği gibi, her kadının entelektüel ve duygusal bağımlılıktan kurtulmak için güçlerini bir araya getirmesi gerektiğini vurgularlar. Schapiro, kadın emeğini sanat yapıtı ürünü olarak tanımlayan bir perspektife sahiptir. Bu bakış açısı, şiddet olgusuyla birleştirildiğinde, kadınların maruz kaldığı şiddeti ve baskıyı ele alırken, aynı zamanda kadın emeğinin değerini ve önemini vurgular. Schapiro ve diğer feminist sanatçılar,

sanatları aracılığıyla toplumun şiddet kültürünü sorgulamanın yanı sıra feminist sanatın temel unsurlarından biri olan şiddet olgusuna çalışmalarıyla görsel bellek oluştururlar. Bu bağlamda sanata olan büyük ilgisiyle tanınan ve feminist sanatın en önemli performans sanatçılarından biri olarak kabul edilen Marina Abramoviç, 1946 yılında Sırp bir performans sanatçısı olarak dünyaya gelmiştir. 40 yılı aşkın bir süredir aktif olan sanatçı, çalışmalarında performans yapan kişi ile izleyici arasındaki ilişkiyi, beden sınırlarını ve zihnin olanaklarını araştırır. İlk dönem performans sanatlarının büyük bir kısmını, 1976 yılında tanıştığı Alman sanatçı Ulay ile birlikte gerçekleştirmiştir. Ancak 1988 yılında Ulay ile ayrılarak bireysel olarak performans yapmaya devam etmiştir (Antmen, 2010, s. 237). (Görsel 4)

Görsel 4. Marina Abramoviç, 1974, Ritim 0 Performansı / Rhythm 0 Performance. Cavemancircus.com. (Erişim: 22.04.2023). <https://bit.ly/3u2xvcT>

Marina Abramoviç'in *Rhythm 0* (1974) performansı, şiddet konusunu vurgulayan etkileyici bir iş olarak öne çıkar. Bu performansta, Abramoviç kendisini deneysel bir nesne olarak izleyicilere sunarak, onların hareketlerini performansın bir parçası haline getirir. Performans süresince Abramoviç, üzerinde 72 farklı nesnenin bulunduğu bir masanın önünde tamamen pasif bir şekilde durur. Bu nesneler arasında zevk çağrıştıran şeker, bal veya gül gibi unsurlar olduğu gibi, işkenceye işaret eden bıçak, makas, kırbaç veya silah gibi diğer nesneler de bulunur. Performansın doğası tamamen izleyicilere bağlıdır. İlk saatlerde bazı izleyiciler anlamsızca Abramoviç'i izlerken, zamanla daha ileri giderek onu soyup öpmeye başlarlar. Performansın altı saatlik süresi boyunca Abramoviç'e yönelik kesme, yakma, boğazına gül sokma, taciz etme gibi eylemler gerçekleşir. Bu süre zarfında izleyiciler bazen bu gücü kötüye kullanırken, bazen de Abramoviç'i korumaya çalışırlar. Sanatçının üzerine

çizimler yapılırken, yemek yedirilir, suyla ıslatılır, soyulur ve kesilir. Hatta bir izleyici masadaki silahı doldurarak Abramović'e doğrultup boynuna dayamasını istediği bir kavgaya bile sebep olur. Abramović, sözünde durur ve sessizce en iyi ve en kötü tepkilere maruz kalırken kendini bir beyaz tuval gibi sunar. Performans sona erdiğinde, Abramović trans benzeri halinden sakin bir şekilde çıkar ve doğrudan kalabalığın içine yürür. Bu duygusal iş, Abramović'in inancını, konsantrasyonunu ve azmini test ederken, normalde pasif olan sanat izleyicisinin yüzeyin altında saklı destekçi ve kindar doğasını ortaya çıkarır. Abramović, performansın ardından şöyle ifade etmiştir: "Eğer seyirciye bırakırsanız, sizi öldürebilirler... Gerçekten ihlal edilmiş hissettim." Bu pasiflikle ilgili sonuçlar, ürkütücü ve büyüleyici bir ders niteliğindedir. *Rhythm O* performansı, şiddet konusunu ön plana çıkararak "Kişisel olan politiktir" söylemiyle kadına yönelik baskılara karşı kadın dayanışmasının zorunluluğuna dikkat çeker. Abramović'in cesur ve provokatif işi, izleyicilerde şiddetin varoluşunu sorgulama ve feminist mücadeleye katılma çağrısı niteliği taşır.

Görsel 5. Nil Yalter, Rahime, 1979. www.ideayayinevi.com (Erişim: 17.09.2023). <https://bit.ly/49jQGPz>

1938 yılında Kahire'de doğan video sanatının ve Fransız feminist sanat hareketinin öncülerinden biri olarak kabul edilen Nil Yalter, Türkiye'nin ilk kuşak feminist sanatçılarından biri olarak, topluma önemli bir farkındalık kazandıran eserinin merkezinde (Resim 5), Diyarbakır'ın bir köyünde yalnızca on üç yaşında evlendirilen ve on dört yaşında bir kız çocuğu annesi olan Rahime'nin etkileyici yaşam hikâyesi ve hayata tutunma mücadelesi yer almaktadır. Bu yapıtla, Nil Yalter, her kadının kendine özgü bir kimliği olduğunu vurgularken, aynı zamanda bu mücadeleyi veren birçok kadından sadece birinin hikâyesini anlatmaktadır (Berkmen, 2016). Bu yönüyle, her türlü dışlama ve ayrımcılığa karşı tavır alarak, cinsiyet ayrımcılığı ve ırkçılığa dikkat çekmiştir.

Görsel 6. Helène Aylon. 1992, Toprak Ambulansı / Earth Ambulance. wikimedia. org. (Erişim: 12.02.2023). <http://bit.ly/2rBHHZY>

(Görsel 6) Helène Aylon, Amerikalı bir multimedya ve ekofeminist sanatçıdır aynı zamanda anti-nükleer ve ekoaktivist bir sanat anlayışını benimsemektedir. Aylon, batı kültürünün egemen söylemini sorgulayarak cinselliği "doğallaştırmaya" çalışır. Bu söylem, kuir cinsellikleri "doğaya aykırı" olarak resmederek onları ikincil bir konuma yerleştirir. Doğaya hitap etme girişimi, doğal olanın iddialarına dayanarak etkili çağrılardan biridir. Bu çağrılar, bizi sabitlik ve doğruluk dünyasına yerleştirirken, kim olduğumuzu ve nereye gittiğimizi belirlemeye çalışır. Ancak feminist bilim düşünürleri, "doğa" tartışmalarının genellikle sosyal ilkeleri haklı çıkarmak için kullanıldığını ve yeni bir şey bulma amacından ziyade söylemleri kontrol altına alma işlevi gördüğünü iddia etmiştir. Cinselliğin doğallaştırılma girişimleri, cinsel çeşitlilik ve cinsel eylemler araştırmalarını engellemek ve cinsellik üzerine söylemlerin kontrolünü ele geçirmek amacını taşır. Bu tür girişimler, Batı kültürünün homofobi ve erotofobisinin bir ifadesidir (Greta, 2011, s. 26-53). Helène Aylon gibi feminist sanatçılar, sanatlarını kullanarak şiddetin görünmez yönlerini ortaya çıkarır ve toplumsal farkındalık yaratır. Aynı zamanda, sanat eserleri aracılığıyla kadınların güçlenmesini ve kurtuluşunu temsil ederler. Bu çalışmalar, şiddetin etkilerini göstererek toplumun bu soruna karşı harekete geçmesi ve değişim sağlaması gerektiği mesajını iletmektedir. Şiddet olgusunun vurgulandığı bu eserler, insanları şiddetin gerçekliğiyle yüzleşmeye ve dönüşüm sağlama-

ya teşvik etmektedir.

Cinsiyet Eşitsizliği ile Mücadelede Yürütülen Çalışmalar: Dijital Dönemde Şiddetle Mücadele

2010'lu yıllarda internet aracılığıyla iletişim ağının geniş alana yayıldığı süreçte, sanal mecralarda feminizm, erişimin kolaylığı sebebiyle öfke yaratma potansiyeline sahip gibi görülmektedir. Kadınlar, fikirlerini açıkça ifade ettiklerinde erkeklerin (ve diğer kadınların) öfkesinin odak noktası haline gelebilmektedir (van der Gaag, 2019, s. 36). 15 Ekim 2017 tarihinde Amerikalı oyuncu ve aktivist Alyssa Milano'ya bir arkadaşı tarafından gönderilen mesajda, cinsel saldırı veya tacize uğramış kadınların #MeToo hashtagini kullanarak konuya dikkat çekebilecekleri belirtilmiştir. Bu çağrı, mesajın yayımlandığı ilk gün 55 bin kez paylaşılarak sosyal medyada gündem olmuştur. Bu tür ifşa zincirleri, erkek şiddetiyle mücadelede etkili bir araç olmakla birlikte, her şeyi çözümlenese de önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur. Özellikle sosyal medyada, mağdur konumundaki kadınların faillerinin teşhis edilmesinde büyük bir öneme sahip olan #MeToo hareketi, şiddete vurgu yaparak

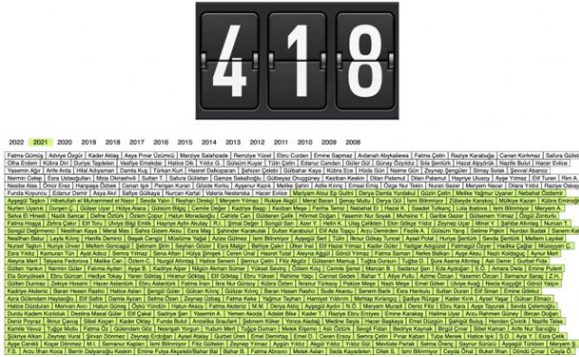
Görsel 7. #MeToo (Ben De) Hareketi Afişi / MeToo (Me Too) Movement Poster.
Sendika.org (Erişim: 11.04.2023). <https://bit.ly/3SuUDul>

Görsel 8. Dijital Karanfil Projesi / Digital Carnation Project.
<https://www.haberturk.com> (Erişim: 22.01.2023). <https://bit.ly/3smImh5>

kadınların deneyimlerini ifade etmelerine ve erkek şiddetiyle mücadelede odaklanmalarına dayanmaktadır (Görsel 7).

(Görsel 8) 2018-2019 yıllarında 735 kadının öldürüldüğü bilinen bir gerçektir. Bu trajik olayların ardından, bir proje geliştirilmiştir. Bu projede, her bir kadının cinayet haberlerini içeren QR kodlu etiketler oluşturulmuş ve bu etiketler, cinayetlerin işlendiği 72 ildeki adreslerde görünür noktalarla yerleştirilmiştir. Akıllı telefon uygulamalarıyla QR kodlar okutulduğunda, cinayete kurban giden kadınlarla ilgili haberler ortaya çıkmaktadır. Bu proje, Türkiye'de öldürülen kadınların adını ve anısını yaşatmayı amaçlamaktadır. Benzer bir örnek ise "Anıt Savaş" olarak adlandırılan bir dijital anıt niteliğindeki platformdur (Görsel 9). Bu platform, 2008 yılından bu yana öldürülen kadınlara ilişkin bilgilerin yer aldığı dramatik bir tabloyu içermektedir. Birlikte mücadele fikrinden hareketle "Anıt Savaş" ve "Dijital Karanfil" gibi projeler, Türkiye'de öldürülen kadınların anısını yaşatma amacı güden dijital platformlardır. Bunlardan farklı olarak, "Anıt Savaş" projesinde öldürülen kadınlar tek tek

Görsel 9. Kadın Cinayetleri, 2008, Anıt Savaş Projesi / Monument Counter Project. anitsayac.com. (Erişim: 09.03.2023). <https://bit.ly/465dLCL>

değil, bir arada gösterilmektedir. Bu projeler, toplumda kadına yönelik şiddetin bir sorun olduğunu vurgulamak ve bu konuda mücadele etmek amacıyla geliştirilmiştir.

Sonuç

Bu çalışma, akademik araştırma makaleleri, sivil toplum kuruluşlarının yayınları gibi çeşitli veri kaynaklarından yararlanmıştır. Literatür taraması için çeşitli bilimsel veri tabanları, internet arama motorları ve ilgili kuruluşların web siteleri kullanılmıştır. Veri toplama sürecinde, cinsiyet eşitsizliği konusuna ilişkin anahtar kelimeler kullanılarak literatür taraması yapılmıştır. Bu anahtar kelimeler arasında "cinsiyet eşitsizliği", "kadın hakları", "toplumsal cinsiyet rolleri" gibi terimler yer almaktadır. Toplanan veriler, makalelerin özetleri, bulguları ve önerileri gibi ilgili bölümlerden elde edilmiştir. Toplanan veriler ışığında feminist sanatçıların eserlerindeki şiddet olgusu içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuç olarak geçmişten günümüze kadına yönelik şiddetin toplumsal bir sorun olduğu

vurgulanmakta ve çözüm için çoklu boyutlu yaklaşımların gerektiğini vurgulamaktadır. Şiddetin karmaşık bir olgu olduğu ve tek bir nedenle açıklanamadığı üzerinde durulmaktadır. Sosyal, kültürel etmenlerin, bireylerde öfke ve savunma tepkilerini tetiklediği, uzun süreli stresin çeşitli olumsuz etkiler yarattığı belirtilmektedir. Kadına yönelik şiddetin baskı, taciz ve ayrımcılık gibi çeşitli şekillerde ortaya çıkabildiği vurgulanmaktadır. Ülkemizde yapılan araştırmalar, kadına yönelik şiddetin yaygınlığını ve şiddete maruz kalan kadının nasıl yardım alması gerektiği konusunda bilgi eksikliği olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, cinsiyet eşitsizliği konusunu ele almak, bu konuda farkındalık yaratmak ve yapılan çalışmaları özetlemeye çalışılmıştır. Ayrıca, bu soruna çözüm bulmak için devlet, yerel yönetimler, iş çevreleri ve diğer toplum paydaşlarının iş birliği içinde çalışması gerektiği vurgulanmaktadır. Kadına yönelik şiddetin önlenmesi için kadınların ekonomik, siyasi ve sosyal alanda desteklenmesi, cinsiyet eşitliğinin sağlanması, sığınma evleri ve danışma merkezlerinin hizmet kalitesinin artırılması, farkındalık eğitimlerinin düzenlenmesi gibi öneriler sunulmaktadır. Toplumun tüm kesimlerinin aktif olarak katılım göstermesi ve kadınların haklarının korunması için güçlü adımlar atılması gerektiği ifade edilmektedir. Yalnızca bu şekilde, kadına yönelik şiddetin azaltılması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması mümkün olabilecektir.

Kaynakça

Antmen Ahu. (2008). *Sanatçılardan Yazılar ve Açıklamalarla 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar*. İstanbul: Sel Yayınları.

Antmen, Ahu. (2010). *20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Antmen, Ahu. (2016). *Sanat Cinsiyet Sanat Tarihi ve Feminist Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Antmen, Ahu. (2021). *Sanat ve Cinsiyet*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Berktaş, Fatma. (2014). *Feminist Teoride Açılımlar*. Ecevit, Y. – Kalkıner, N. (Ed.). Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları. 4. Baskı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Bock, Gisela. (2004). *Avrupa Tarihinde Kadınlar*. Çev.Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: Şefik Matbaası.

Çaha, Ömer. (2007). *Aşkın (Transandantal) Devletten Sivil Topluma*. İstanbul: Plato Film Yayıncılık.

Donovan, Josephine. (2019). *Feminist Teori*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Doğan, İlyas. (2002). *Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum*. İstanbul: Alfa Yayınları.

- Dökmen Y. Zehra. (2010). *Toplumsal Cinsiyet* (2. Basım), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erdoğan, Mustafa. (2005). *Sivil Toplum: Bir Kavramın Anatomisi*, 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat. (Editörler: Selahaddin Bakan, Adnan Küçük ve Ahmet Karadağ), İstanbul: Aktüel Yayınları.
- Gökalp, Özge Tuçe (2014). *Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanunda Kadın ve Şiddet*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, s. 5.
- Greta, Gaard. (2011). *Ecofeminism Revisited: Rejecting Essentialism and Re-Placing Species in a Material Feminist Environmentalism*, *Feminist Formations*, , s. 26-53
- Heywood, Andrew. (2010). *Siyasi İdeolojiler*. (2.Baskı). İstanbul: Adres Yayınları.
- Hermenen, Göran. (1975). *Influence in Art and Literature*. New Jersey: Princeton University Press.
- Karadağ, Ahmet. (2003). Demokratikleşme ve Sivil Toplum: Liberal Düşünce Topluluğu Örneği, *Sivil Toplum*, 1 (4), s. 45-58.
- Keane, John. (1994). *Sivil Toplum ve Devlet*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Korkmaz, Fatma Deniz. (2006). *Eleştiri Kuramları Olarak Feminizmin Sanata Yansımalar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Marini, Mooney Marini. (1990). Sex and Gender: What Do We Know?, *Sociological Forum*, Vol. 5, No. 1, s. 95-120, Basım: Springer.
- Müler, B. Karel (2006), *The Civil Society–State Relationship in Contemporary Discourse: A Complementary Account from Giddens’ Perspective*, *BJPIR*, Vol: 8, pp. 310-330.
- Notz, Gisela. (2018). *Feminizm*. (cv; Sinem Derya Çetinkaya), Phoenix yayınevi, s. 21.
- Ono, Yoko. (1972). *The Feminization of Society*, New York Times.
- Özer, M. Halis. (2008). Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi ve Sosyal Fonksiyonları, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:7 Sayı:26, s. 86-97.
- Pollock, Griselda. (2010). *Modernlik ve Kadınlığın Mekânları, Sanat Cinsiyet Sanat Tarihi ve Feminist Eleştiri*. Ed. Ahu Antmen, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rochefort, Florence. (2020). *Feministler Tarihi*. Çeviren Özlem Altun, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Risman, J. Barbara. (2004). Gender as a Social Structure: Theory Wrestling with Activism. *Gender & Society*, 18(4), 429-45.

Sevim, Ayşe. (2005). *Feminizm*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Şahin, Elmas. (2013). *Batı'da ve Türkiye'de Kadın Hareketleri ve Feminizm*. Ankara: Ürün Yayınları.

Van der Gaag, Nikki. (2019). *Feminizm*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Yıldırım, Murat. (2003). Sivil Toplum ve Devlet. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 27, No: 2, s. 226-242.

Yıldırım, Ergun. (2005). Apolitik Politikaların İnşacıları Olarak Sivil Toplum, *Sivil Toplum*, 3, (10), s. 61-72.

Yıldız, Özkan. (2004). Sivil Toplum, Demokrasi ve Çoğulculuk, *Sivil Toplum*, 2 (5), s. 85-92.

İnternet Kaynakçası

Berkmen, Eda. (2016). *Nil Yalter: Kayıt Dışı*. <https://bit.ly/471aENn> Erişim: 22.09.2023

Çaha, Ömer. (2009). *Bir Kez Daha Sivil Toplum Üzerine*, <https://bit.ly/3u8NRkg> Erişim: 21.09.2023

Ezberbozan, İsfak. (2021). *Yoko Ono*, <https://bit.ly/3QLutm8> Erişim: 07.11.2023

Resmi Gazete. (2012). *Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun*, <https://bit.ly/46YzRYT> Erişim: 07.11.2023

World Health Organization. (2002). *World Report On Violence And Health* <https://bit.ly/46YzRYT> Erişim: 25.10.2023

TDK (Türk Dil Kurumu) (2006). *Genel Açıklamalı Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.